

SALLY FRIES - ELIAS FRIES' ÄLDSTA DOTTER

Föredrag vid Föreningen Elias Fries' ättlingars möte i Uppsala den 14 juni
1975

Av Birgitta Bråkenhielm f Hermelin

SALLY FRIES - ELIAS FRIES' ÄLDSTA DOTTER

Den 21 augusti 1836 fingo den 4-årige Thore och den 2-årige Elias Fries en syster, som döptes till Sara Lovisa Ulrica och kallades Sally.

Dopförrättare var prosten i Lagga Per Annerstedt. Bland faddrarna märktes kända akademiska profiler såsom professorerna Lars Peter Walmstedt, Anders Erik Knös, Karl Henrik Bergstrand samt professorskan Charlotta Hwasser.

Familjen Fries bodde i den s.k. Alströmerska garden, för oss sentida ättlingar mest känd som Ofvandahls konditori.

Uppgifterna kring Sallys barn- och ungdomsår äro sparsamma. Vi veta att hon som 9-åring gjorde sin debut på en slottsbal, dansande polka med landshövding von Kraemer. Att mamsell Thulin på Svartbäcksgatan hade en skola för flickor, veta vi också, och där gick Sally.

Hon var glad, livlig och intelligent samt ansågs vara en riktig yrhätta. Skolarbetet tycks ej ha berett henne några större bekymmer.

Att vara 15 år och få sin första serenad borde vara en dröm i rosenrött, men för Sally blev det en mardröm. Hon delade rum med Sanna, Junia och barnjungfrun Lotta. När sången förklingat drog Lotta upp rullgardinen och viftade med dockan Petrus. Efter den

tragiska händelsen insågo föräldrarna att Sally borde få eget rum. Det lilla rummet till höger i det nuvarande konditoriet blev Sallys.

Det var prins Oscar, som vid en bjudning hos Friesens liknade rummet vid kajutan på ett fartyg.

Barnen Fries växte upp i en ljus, glad och vänlig atmosfär. Att de togo intryck av sin faders inspirerande, vetenskapliga och romantiska livssyn marks ju tydligt av sönerns yrkesval. Elias Fries skriver i en uppsats att "utkorade söner i livets vår skall få utbilda de rika frön till ädlare natursinne, som gro bland barnaårens liljor".

Vi får väl förutsätta att även en liten dotter fick vandra med far och bröder i Floras rike, där "ett beständigt solsken hvilat öfver hela naturen för den med densamma förtrogne".

Da Sally var 20 år flyttade familjen till Botaniska Trädgården. Det är från detta år, 1856, som Carl Rogbergs verser om familjemedlemmarna stamma. Den om Sally lyder sålunda:

Sally är familjens stjärna,
sover gott och dansar gärna,
älskar föga stå vid spisen,
icke ens den himmelsblå,
är rätt fint kokett och fyndig,
smuk och nydelig och yndig,
hatar icke alls kurtisen
är ej bortskämd just ändå.

Att den lilla versen gav en rättvis bild av den unga Sally har senare bekräftats av väninnor till henne.

Sallys broder Elias var kamrat och god vän med östgöten Carl Mörner från Wallsnäs i Nykils socken i Östergötland, först på Lyceum för gossar och senare vid universitetet. Carl Mörner och Sally funno snart varandra, och Lotto Malmberg, som hade till uppgift att följa Sally till och från balerna, förklarade att egentligen var det ju onödigt, för Sally hade den som följde henne hem.

År 1854, då Sally fyllde 18 år och Carl blivit myndig, förlovade de sig hemligt. Föräldrarna å omse sidor satte som villkor, att eklateringen skulle skjutas på framtiden. Carls mål var att efter sju år vara färdig och värdig sin Sally, och hon lovade vänta. År 1858 försvarade Carl Mörner sin avhandling "Paraguays och dithörande Jesuitmissioners historia från landets upptäckande och till 1813". Dagen före promotionen eklaterades Carls och Sallys förloving. Ulla och Knut Mörner, Carls föräldrar, kommo då till Uppsala. I ett tonfall av bördstolthet hade pappa Knut nämnt till prosten i Nykil att han nog helst sett, att Carl förlovat sig med en liten adlig fröken. "Jag skall säga greven, att professor Fries namn går som guldmynt i hela Europa". "Då må han åka billigt", genmälde en vresig greve. Det visade sig snart, att den glada och älskliga mamsell Sally tog sin svärfar med storm. Efter eklateringen följde Sally sin svärmor till Wallsnäs, under det att Carl och hans far foro till Karlsbad för hälsansvårdande. Sally lärde nu känna Carls syster Elise, gift med Carl Hermelin från Gripenberg.

I det Frieska hemmet rådde hösten 1858 all var och sorg. Efter fern veckors sjukdom avled nämligen den 24-årige Elias. Den sörjande Sally skriver: "Det är eget att jag, en människa på 23 år, kunnat leva ett liv utan att veta vad sorg vill säga, men nu vet jag det. Jag tyckte att en del av mitt hjärta följde med." I samma brev fortsätter hon: "Nu manar mig mina husliga plikter att taga fram till

kvällen, ty Du må tro att jag nu riktigt bjuder till att bli en förständig människa. Vår kokerska sade häromdagen, att jag skulle vara en rätt liten snail hushållerska blott jag ej hade så stor krinolin, och jag marker också vid spisen, när jag kommer med viktig min for att smaka på maten, den är ej på sin plats, ty jag kommer så långt från spisen, att jag spiller alltför mycket på mig."

Efter att hava avlagt kameralexamen påbörjade Carl en utländsk resa, dels for studier, dels for hälsans skull, som varade i 14 månader. I sin frånvaro promoverades han till fil.doktor och utnämndes till aktuarie i Statistiska Centralbyrån. Nu var längtansväntans tid förbi, och den 3 oktober 1861 stod bröllopet i Botaniska Trädgården. Vigseln förrättades av Sallys gudfar prost Knös. Vigselakten ägde rum i den vackert dekorerade föreläsningssalen. Smålands nation uppvaktade med sång i velvet, och många hade infunnit sig for att övervara akten. Fem par marskalkar och tärnor följde brudparet. Följande dag var det stor bal i föreläsningssalen och sång av en studentkvartett.

Lotten von Kraemer (Samfundet de 9) hyllade bruden med en vers sal undo:

Dina vänner göra nu sitt bästa
tävlade på tusen vis,
alla vilja gärna ge bevis
att på Sally tankama de fästa.
Unga brud bland blommorna som knoppas,
store Botanistens bästa ros,
snart med sommarn har Du flytt Din kos,
kommer åter dock med den, vi hoppas.

Vad Dig Mälarstaden an må bjuda, huru skönt Ditt liv an blomma
må, glöm ej staden här vid Fyris a, där så vänligt minnets roster
ljuda.

Nu följa år av krävande ämbetsmannaplikter for Carl, som på grund av sin klena hälsa ofta har svårt att orka med arbetet. Och Sally, ja hon skriver att hon är "helt upptagen av att göra ingenting" och att hon går i sitt lilla hem och njuter av att det är hennes och känner sig mycket lycklig.

Sally blev dock ej länge arbetslös. I September 1862 föddes Knut Ellas och Sally skriver nu: "Huru tacksamma äro vi ej mot Gud for denna anförtrodda skatt. På jorden kan ej finnas lyckligare människor an vi" . På hasten samma år avled Sallys älskade mor, och hon sörjer djupt.

Så följa vintrar och somrar - de senare på något sommarställe. På Österby i Sånga föddes 1864 sonen nr 2 Carl Thore.

På Boo herrgård på Värmdö bodde Hampus Montgomery, som var morbror till Carl Mörner och gift med Sophie Dahlquist i hennes andra gifte. Master Sophie var första gången gift med Herman af Petersens. Hampus Montgomery avled 1862, men Sophie kom att betyda mycket för Manners. Hon lot bygga en sommarvilla at dem, kallad Carlsro. Våren 1866 blev såväl en glädjens som en sorgens tid. Robert Fredrik föddes, men strax därefter avled lille Elias i difteri. Sally skriver da: "Nog vet jag hur innerligt gott min lilla angel har det, men kan jag ändå försona mig med det ljuvligaste av alla Jesu ord - Låten barnen komma till mig och fömenen dem det icke?".

Sally fick ägna all sin moderliga omsorg at Robert som var mycket klen - så klen att läkarna hyste föga hopp att han skulle överleva. Den III la barnaskaran utökades i rask följd med med två flickor, Gertrud Hilda Christina år 1868 och Maria Elisabeth 1869.

Carl närde en hemlig dröm att byta ut tjänstemannagärning och stadsoro mot jordbruksdrift. På lediga stunder hade han last jordbrukslitteratur och ekonomiska kalkyler. Trots att förmän, släkt och vänner allvarligt avrådde honom köpte han Hofsta i Björkvik, Södermanland, med underlydande gårdar, bl.a. Marieberg. Detta var år 1869.

Sally var djupt oroad av denna stora affär. Da hon nu måste utöka sitt linneförråd högst väsentligt märkte hon ej, som vanligt var, de enkla sakerna med black. Hon sydde för hand - det kunde man sprätta bort inför den konkursauktion, som hon var övertygad om skulle komma.

Carl Mörner bedrev ett väl planerat lantbruk, och genom goda ekonomiska kalkyler och klokt genomförda försäljningar av ett flertal arrendegårdar kom ekonomien i god balans.

Den 34-åriga Sally fick en stor börda att axla med en make med vacklande hälsa, en stojande barnaskara och en stor stab av tjänstefolk. Med otrolig intensitet går hon in för alla sina uppgifterman tycker sig ana arvet från generationer småländska prästfruar.

Carl och Sally strävade gemensamt att göra Hofsta till en mönstergård. De voro måna om sina underlydandes såväl kroppsliga som andliga välfärd. Carl skrev och lot trycka "Allmänna föreskrifter för tjänstefolket på Hofsta". De präglades av en sann patriarkalisk anda.

Barnen Mörner fostrades i ett hem där kristna seder och bruk härskade.

En liten anekdot kan visa barnens religiösa tänkande. På Hofsta fanns en landvinning efter Yngarens säkning. Där växte trad och buskar tätt. I Carls och Roberts fantasi blev det en urskog där tallarna voro palmer, och en palmkrona skulle de taga med sig hem. Carl skulle klättra upp och hämta den. Till ett så vådligt företag behövdes Guds beskydd. Robert lade sig därför på knä vid tallens fot läsande "Fader var . . ." . Carl hann dock ej bli färdig utan Robert fortsatte "för säkerhet skull" även med "Välsignelsen".

På Hofsta föddes två flickor, Sara Thyra Margareta 1870 och Anna UIr?ca, kallad Ulla, 1873. Den nioårige Carl Thore fick av sin

mamma veto att en angel kommit med hans lilla syster. Han satte genast igång med en regelrätt undersökning av dörrar, fönster och kakelugnar samt tog alla i huset i förhör. Han kunde sedan meddela sin mor att någon angel inte kunde ha kommit in i huset - allra minst i sängkammaren!

Carl blev allt klenare, och därmed kom det att vila alltmer ansvar och oro på Sally. Hon skriver till en god vän: "Sedan min äldra första ungdom har han varit min enda kärlek. Da vet Du hur mitt hjärta måste bäva for hans liv" . På hasten 1874 får Carl visshet om sin sjukdom - magkräfta. Sally är tacksam over varje plågfri dag som Carl får uppleva, men varje liten förbättring är som sol utan värme. Nu var det Sally som fick planera for en framtid utan sin Carl. Gemensamt kommo de överens om att Sally skulle arrendera ut Hofsta och flytta till Marieberg, där Carl hade låtit bygga ett nytt corps de logis efter det gamla som hade brunnit på 1840-talet.

Den 20 mars 1875 slutade Carl Mörner sina dagar. Sally höll hans hand 5 sin, och han somnade stilla in med orden "Herre förbarma Dig over oss" . Jordfästningen ägde rum i Björkviks kyrka. Gripande är Robert Mörners skildring hur han och mamma Sally dagen efter jordfästningen vandrade genom Hofsta alla till en plats vid landsvägen där Sally satte sig på en sten. Det kom en vagn med en stor låda på flaket. Sally följde den gråtande med blicken men sade inget. Först långt efteråt förstod Robert att det var hans faders kista. Gravsättningen skedde sedan på Boo kyrkogård. Där vilade deras lille Elias och där ville även de ha sin grav. Efter moget övervägande fann Sally det bast att sälja Hofsta. Köpare blev baron Bonde på Eriksberg som köpte garden at sin måg baron Fleming. I

mars 1876 flyttade familjen Mörner till Marieberg. Med dem följde befallningsman, trädgårdsmästare och kusk förutom informator, lärarinna, barnjungfrur, kokerska m.fl.

Sally finner att livet på Marieberg passar henne bra. Hon är verksam utan den oro som skötseln av en så stor gård som Hofsta medförde. Nu hinner hon ägna sig mera at barnens fostran. Hon känner som ett dyrbart ansvar det förtroende Carl satte till henne, da han önskade att hon ensam skulle vara barnens förmyndare.

Carl och Robert tillbringade skolterminerna i Uppsala med sin "kandidat", och på somrarna skickades de ut tillsammans med kandidaten på nog så strapatsrika fotvandringar.

Flickorna undervisades ännu ett par år på Marieberg av guvernant, men fr.o.m. 1880 bodde hela familjen i Uppsala. Flickorna gingo aldrig i någon skola. Sally skriver i ett brev: "Alia flickorna åtnjuter privat undervisning och jag är mycket tillfreds med detta sätt, ehuru det är mödosamt for mammon att ordna och övervaka och därtill dyrbart. Det är mig ock ett nöje att vara närvarande vid större delen av deras lektioner".

Sally klagade en annan gång over att hon har svårt att sätt in sin auktoritet gentemot gossarna. Hon anser auktoritet for utomordentligt fostrande, ett medel att förstå den högsta, gudomliga auktoriteten. "For mig person!igen är det uppfostrande att känna mig så helt beroende av Gud, huru alls intet jag har och är i mig själv" . Sally bevistade varje morgon professor Waldemar Rudins föreläsningar. Han betonade bibelns egenskap av gudomlig

uppenbareseurkund och att Gud genom hela Gamla och Nya testamentet framstår som den heliga kärleken.

Rudins förkunnelse bestämde Sallys livssyn och livsriktning. Kring Rudin samlade sig en skara, och bland dem fann Sally sina bästa vänner. Det var med stor saknad hon tog farväl av dessa, sedan hon beslutat att från hasten 1885 vistas utomlands 1 a 2 år med alla sina barn utom Carl.

Vid två tillfällen besökte Sally Femsjö och släktingar i Småland på såväl hennes som Carls sida. Bl .a. hälsade hon på moster Lina i Unnaryd. "Ett prydligare hem kan man inte se, t.o.m. en viss liten piece stod på sin lilla broderade matta" . Och vidare: "I Femsjö var det i sanning obeskrivligt att se deras kärlek till 'goe husbonn'" " Låt inte sina barn glömma oss, ty vi glömmer aldrig Er så länge någon finns av goe husbonns släkt" . Sally fann att folket sag fattigt ut, det skar henne i hjärtat.

En ny resa till Femsjö gjordes med anledning av ett bröllop i Yaberg. En av brudarna, det var två systrar som gifte sig, hette Lotto, och vänskapen med henne fortsattes av Sallys barn. Den här gången kunde Sally ej klaga över fattigdom I alla händelser ej när det gällde mat och dryck. Antalet rätter var höpnadsväckande, och en otrolig mängd förning i form av ostkakor och bakverk förekom. I September 1885 lämnade Sally med fem barn och en reseledare Marieberg för aft efter besök på olika platser i Tyskland en månad senare nå resans mål - Lausanne. I Schweiz ordnade Sally på bästa sätt för sina flickor. De placerades i olika pensioner, och Sally höll ständig kontakt med dem. Robert anmälde sig till filosofiska linjen

vid akademien i Lausanne. Till den i Sverige kvarvarande Carl, som da var 24 år, gå många förmaningar och kloka råd från "ett ängsligt och älskande modershjärta" .

Carl hade blivit amanuens, och Sally förmanade honom hur han skulle föregå de unga med ordning och finess vid laborationerna. "Var småaktigt noga med att ej blanda ihop mitt och ditt, och vad som ej enligt strängaste lag tillhör Dig skall Du ersätta. Det ger Dig en sådan rättighet att vara noga med andra. Du bör alltid ha klart för Dig gången av lektionen. Jag har närvarit vid så många herrlektioner och kommit underfund med huru mycken tid som förslösas da undervisningen ej går i bestämd följd utan det skall lappas och skarvas i vad som fattas på rätt ställe" .

När Carl sommaren 1886 besökte mor och systrar i Schweiz hade Robert farit hem till Sverige för att söka in på den militära banan. Det hade kostat Sally mycken sorg och själsvårda att ge Robert tillstånd pröva på detta "ytliga" yrke.

När Sally efter ett år i Schweiz återvänt till Sverige tillsammans med Carl växlas många och långa brev mellan mor och döttrar. Hon ber dem skriva så utförligt om allt ej endast om yttre händelser utan också om vad som försiggår i hjärta och tankar. Hon skriver bl .a.: "Skola vi ej med ödmjuk tacksamhet erkänna Guds godhet och giva Eder tillfälle till utbildning av sinne och kunskaper" . I breven förekommer dock mer vardagliga saker, som t.ex. till Thyra: "Du bör vara aktsam om Dina kläder. Du har fått 8 klänningar sedan Du kom till Schweiz, och Ni fyra flickor ha fått 30 klänningar tillsammans" .

Från ett besök hos Almens i Stockholm berättar Sally hur trevligt hon har det tillsammans med August, Sanna och de snälla barnen. Hilma är så ytterligt pliktrogen och arbetar undan så mycket i förväg. Sally ligger i samma rum som småflickorna. De påminna varandra om att bedja morgonbön. lilla Gunhild bad: "Gode Gud låt oss få ha det så bra, men om vi inte kan få ha det så, låt oss ha det lite bra" . På Marieberg är Sally \ full färd med att reparera, tapetsera och möblera och gläder sig at ett vackert hem till sina hemvändande flickor. Efter 20 månaders frånvaro äro de åter på Marieberg hos älskad mor och efterlängtad hem. Nu följa lugna år da Marieberg och mamma Sally bli den fasta punkten i tillvaron. Man umgås med grannar och kära vänner på långbesök. Det är ett gott och glatt hemliv som blomstrar. Konstnärliga och litterära talanger övas. Det målas och tecknas och skäres i trä. Det spelas och sjunges och diktas. Högläsning vid aftonlampan och lyrikaftnar vid brasanj dessutom bedrives astronomiska studier under stjärnklara kvällar. Det är romantikens tidevarv. Sally skriver även om vardagsnära ting. Hon har t.ex. sytt vackra monogram på sju hästtacken. Det ser så prydligt ut i stallet. Från växthuset kunde hon pryda ett middagsbord med orangeblommor och myrten.

Man kan följa årets rytm i breven, där det talas om spirande hoppfulla grödor, felslagna skördar och smörpris av 55 öre skålpundet. Aren gå och barnen flyga ur boet. Elisabeth gifter sig med Carl-Otto von Sydow, Carl gifter sig med sin kusin Linnea Fries och Thyra med sin kusin Ernst Hermelin. Gertrud och Ulla äro förlovade.

En kulen novemberdag 1894 bryres idyllen brutalt: Marieberg brinner, och intet går att rädda. Robert, den ende hemmavarande, räddar sig på en stege. Sally som befann sig i Stockholm och bodde hos Almåns mottog det hårda slaget med beundransvärt lugn. När hon följande dag stod gråtande vid det skövlade hemmet sade hon: "Det är ju ett hart slag, men det låder varken synd eller skam därvid och det är ju huvudsaken. Herren gav och Herren tog, välsignat vare Herrens namn." I befällningsmannens bostad fanns två rum som provisoriskt gjordes i ordning. Sally, som alltid varit handlingskraftigt snabb, fick snart riktigt trevligt där. Hon skrev till Sanna: "Jag hdr tagit in mycket blommor, som jag placerat på björkstammar och tillsagt att matbordet skall dukas med blommor så smakfullt som möjligt" . Nu började uppbyggningsarbeten på nytt. "Må Gud skänka mig hälsa och förmåga att arbeta lugnt utan överansträngning".

Robert Mörner har i sina minnen utförligt berättat om branden och de dyrbara föremål som gingo förlorade. Mycket var arvegods i form av porträtt - de Mörnerska ett 20-tal - silver, serviser, ett synnerligen värdefullt bibliotek m.m.

Sally hade skadat en arm, och axelleden behandlades av doktor Fogman, en van till familjen Fries. Det var smärtsamt och Sally jämrade sig. "Ah, en Fries ger sig inte i första taget", sade doktorn. "Jag gråter inte bara for smärtan. Marieberg har brunnit och mina barn gifta sig och lämna mig ensam" .

Sallys förmåga att acceptera nuet kan vi få en god inblick i en jul, da hon var ensam hemma på Marieberg. I ett brev skriver hon

följande: "Nu äro helgens första dagar gångna stilla och fridfulla och trots känslan av ensamhet ej alls glädjelösa. Med barnslig tillförsikt kunde jag i min ensamhet saga till min Gud: ^Allt haver Du väl beställt Mina tankar gästade det ena kära hemmet efter det andra. Jag sag mina barn lyckliga. Jag tänkte på de kära som växte upp, alla välskapade, alla friska. Jag bad om Guds välsignelse över dem alla samt att alla matte första vad Guds välsignelse är" .

Föregående skildring av Sally Mörners liv bör kompletteras med uttalanden av dem som personligen mött henne i livet. De äldsta av Sallys nu levande barnbarn Beth Larberg och Elias Hermelin ha båda mycket svaga minnen av sin farfar, resp. mormor. Oberoende av varandra ha båda berättat om kabinetten med dess "godisask", som synes vara deras starkaste upplevelse av Marieberg.

Ina Almen säger: "Det var väl ingen som ej frapperades av masters utseende, hennes vaxgula blekhet, hennes stora mörkblå ögon, alltid fulla av liv, hennes reslighet, rörlighet och yttersta livlighet. Hon var den enda av syskonen som ärvt morfars ögon. Moster Sally var en stark personlighet och en stor begåvning med förmåga att sätta sig in i olika förhållanden och med ett aldrig svikande begär att finna Gud genom att uppoffra sig för sina medmänniskor. Min mor och moster Sally hade gemensamt det goda hjärtat, intelligensen och den stora livligheten. Vad kärleksfullhet, hjälpsamhet och vänlighet vidkommer voro nog dessa egenskaper lika starka hos båda. Men hos mor mera impulsive, hos moster mera på begäret att ova det goda och göra det rätta".

I "Småhemmens kalender" 1919 skildras Sally i en levnadsteckning med rubriken "En modersgärning" av Johan Wallinder, en familjens trofaste vän. Han skriver bl .a.: "Det var ett av de vackraste och värdefullaste människoliv, som vi på närmare håll lärt känna, rik på innehåll, mening och frukt. Hos alla, som kommo henne nära, hade hon behov och förmåga att upptäcka delgodta och att tro på detta, ofta med sådan styrka, att- det under hennes kärleksfulla ögon först kröp fram ur siften skal HI I full verklighetv hon verkade som solvärmens på den besådda åkern."

Ett, det allra finaste och sannaste omdöme om Sally torde vara det, som hennes egen son Robert givit i den bok, "Min mor", i vilken svenska män och kvinnor under Ivan Oljelunds redigering skrivit om sina mödrar. Robert Mörners uppsats har titeln "En modersgoring" .

Den 30 mars 1905 slutade Sally Mörners rika, välsignelsebringande liv, och den 4 april vigdes hon i Uppsala domkyrka till gravens vila av sin mag Daniel Viotti. Han avslutade griftetalet med följande ord: "Mor är icke död, hon lever i sin kärlek. Den har hon lämnat som sitt rikaste arv åt oss, hennes barn, att vi skola vårda det så, att det aldrig får förskingras. Kärleken har förenat oss med mor i gångna dagar, den har fort oss hit i dag, den skal I hålla oss samman under dagar som komma. Ske alltså."